

УДК 631.15

Сисенко Л.М.,
Харківський національний
технічний університет
сільського господарства імені
Петра Василенка

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА ОВОЧІВ ЗАКРИТОГО ГРУНТУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ УКРАЇНИ

Проведено оцінку ефективності виробництва овочів закритого ґрунту в сільськогосподарських підприємствах в Україні та визначені основні чинники, які зумовили низьку рентабельність виробництва протягом досліджуваного періоду.

Постановка проблеми. Ефективність виробництва продукції підприємства залежить від цін та якості факторів виробництва, організації всіх господарських процесів, обсягів виробництва та реалізації продукції, рівня цін на продукції підприємства та інших. У той же час рівень ефективності виробництва продукції безпосередньо відображає спроможність підприємства відшкодувати витрати виробництва, одержати прибуток та впливає на умови подальшого розвитку виробництва певного виду продукції та підприємства в цілому. Таким чином, дослідження тих процесів та явищ, які є визначальними в формуванні рівня ефективності виробництва продукції, має виключне значення для всіх ланок управління підприємством, забезпечення його сталого розвитку.

Сільське господарство посідає в економіці України особливе місце, оскільки йому належить провідна роль у забезпеченні продовольчої безпеки країни, воно є важливим постачальником сировини для промисловості, експорт сільськогосподарської продукції формує валютні надходження, особливо необхідні в умовах боргової кризи країни. В 2012 р. український експорт агропродовольчої продукції склав 12,80 млрд. дол. США, у 2012 – 17,91 млрд. дол., у 2013 – 17,04 млрд. дол., у тому числі експорт овочів становив 132,95 млн. дол. США, у 2012 р. – 138,55 млн. дол., у 2013 р. – 112,65 млн. дол. [6, с. 69].

Виробництво овочів закритого ґрунту є складовою агропродовольчого виробництва України. Агропродовольча організація ООН (ФАО) визнала Україну перспективним світовим донором продовольства, у тому числі овочів. У структурі виробництва валової продукції сільського господарства в Україні на овочі, картоплю та баштанні припадало 20,1% від її вартості у 2011 р., 20,8% – у 2012 р., 18,1% – у 2013 р. [6] Вирішення проблеми ефективного функціонування підприємств овочівництва закритого ґрунту має низку економічних, соціальних та екологічних наслідків і для самих підприємств, і країни в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання ефективності виробництва овочів закритого ґрунту досліджували М. Беседін, О. Приліпка, В. Роганіна, В. Рудь, О. Ульяновченко, Г. Яровий [1, 2, 5, 7]. Науковцями була

приділена увага особливостям розвитку овочівництва та інноваційних процесів у галузі, ринку овочевої продукції та тенденціям у її споживанні, особливостям функціонування овочевих підприємств, поглибленню спеціалізації й перспектив розвитку галузі. **Невирішена раніше частина загальної проблеми.** За умов високої швидкості й частоти змін у сучасній економіці має бути приділена увага сучасному стану ефективності виробництва овочів закритого ґрунту та її чинникам, що формуються під впливом нових глобалізаційних викликів.

Метою статті є оцінка ефективності виробництва овочів закритого ґрунту в сільськогосподарських підприємствах в Україні та основних чинників, що здійснюють на неї вплив у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1990 р. споживання однією особою овочів та баштанних продовольчих культур в Україні становило 102,5 кг, у 2000 р. – 101,7 кг, у 2005 р. – 120,5 кг, у 2011 р. – 162,8 кг, у 2012 р. – 163,4, у 2013 р. – 163,3 кг [6]. Таким чином, рівень споживання овочів на душу населення вже у 2011 р. досяг науково обґрунтованого нормативу споживання (161 кг) [3]. Рівень самозабезпеченості України за овочами та баштанними продовольчими культурами оцінюється 101,2% [6]. Та разом з тим, імпорт овочів в Україну становив у 2013 р. 185, 63 млн. дол. США [6]. Тобто виробники овочів працюють в умовах конкуренції не лише на світовому ринку, а й вітчизняному, та підвищення конкурентоспроможності їх продукції є важливим чинником завоювання як вітчизняних, так і іноземних споживачів, та підвищення ефективності виробництва. Фактично з боку попиту є резерви для нарощування обсягів виробництва овочів, але умовою використання цих резервів є підвищення конкурентоспроможності продукції.

Обсяг виробництва овочів в Україні у 2004 р. перевищив рівень 1990 р. та неухильно збільшувався в подальшому. В 2013 році валовий збір овочів в Україні становив 9,8 млн. т (табл.1). Останні роки спостерігається неухильне зростання урожайності овочів. Площі, з яких був зібраний урожай овочів, коливалися протягом 1990 – 2013 рр. від 445,8 тис. га (у 1998 р.) до 518,6 тис. га у 2000 р. У 2013 р. площа збору урожаю овочів в Україні становила 493,8 тис. га (1,7% від всіх площ під посівами сільськогосподарських культур).

У 2013 р. 5,6% із валового збору овочів становили овочі закритого ґрунту, з них 94% - огірки та помідори. Тобто в Україні переважає виробництво овочів у відкритому ґрунті. У той же час урожайність овочів закритого ґрунту є безумовно вищою (майже в 6 разів від рівня урожайності овочів відкритого ґрунту). У 2013 р. середній рівень врожайності овочів закритого ґрунту був в Україні 1110,4 ц з га.

Слід відзначити, що сільськогосподарські підприємства забезпечували виробництво лише 11,7% овочів у 2013 р. Переважна частка овочів вирощується в Україні господарствами населення. Та з валового збору овочів закритого ґрунту в 2013 р. 22% було реалізовано сільськогосподарськими підприємствами.

В умовах реалізації євроінтеграційних планів України перспективи нарощення виробництва овочів – саме за сільськогосподарськими підприємствами, які мають можливість застосовувати сучасні технології, впроваджувати системи управління якістю продукції.

Таблиця 1

Виробництво овочів в Україні

Показник	1990р.	2000р.	2009р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.
Площа, з якої зібраний врожай, тис. га (овочі відкритого ґрунту); тис. м ² (овочі закритого ґрунту)							
Овочі – всього	447,2	518,6	456,4	467,8	504,1	502,8	493,8
у тому числі овочі відкритого ґрунту	445,0	516,0	453,5	464,9	501,0	499,5	488,8
овочі закритого ґрунту	21672	25310	28974	28731	31679	33229	49652
з них огірки	11681	12853	13841	13892	13317	15131	24705
помідори	7282	10604	12124	11962	13317	13894	19882
Валовий збір, тис. т							
Овочі – всього	6666,4	5821,3	8341,0	8122,4	9832,9	10016,7	9872,6
у тому числі овочі відкритого ґрунту	6416,1	5584,5	7967,0	7746,5	9434,9	9592,1	9872,6
овочі закритого ґрунту	250,3	236,8	374,0	375,9	398,0	424,6	551,3
з них огірки	162,7	123,2	179,8	181,7	196,3	195,8	262,9
помідори	76,1	106,5	177,3	173,4	178,5	184,4	241,6
Урожайність, ц/га							
Овочі – всього	149,0	112,3	182,8	173,6	195,0	199,2	199,9
у тому числі овочі відкритого ґрунту	144,2	108,2	175,7	166,6	188,3	192,0	190,7
овочі закритого ґрунту	1155,0	935,4	1291,0	1308,5	1256,3	1277,4	1110,4
з них огірки	1392,8	958,3	1299,0	1308,1	1326,2	1293,8	1064,2
помідори	1044,9	1004,5	1462,3	1450,0	1340,4	1327,7	1215,4

Примітки. Наведено за даними [6].

Собівартість та рівень цін є важливішими чинниками, які впливають на ефективність виробництва. Як свідчать статистичні дані рівень цін є нестабільним на продукцію овочівництва закритого ґрунту (табл.2).

Таблиця 2

Повна собівартість, ціна реалізації та рентабельність виробництва овочів закритого ґрунту в Україні та Харківській області

Показник	Регіон	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Повна собівартість, грн./кг	Україна	5,88	7,45	7,24	8,96	9,01
	Харківська обл.	7,33	8,09	8,85	11,11	8,77
Ціна реалізації, грн./кг	Україна	6,05	7,44	7,78	8,95	9,34
	Харківська обл.	6,48	7,48	8,13	9,19	8,68
Рентабельність, %	Україна	2,9	-0,1	7,5	-0,1	3,7
	Харківська обл.	-11,5	-7,6	-8,1	-17,3	-1,1

Примітки. Складено автором за даними [4].

У 2013 р. повна собівартість овочів закритого ґрунту в Україні була вищою порівняно з 2009 р. на 53,2%, ціна реалізації – на 54,4%. Таким чином, підвищення рівня собівартості у цей період компенсувалося підвищенням рівня цін, але їх динамічні зміни у різні роки були не односпрямовані, що зумовило коливання рентабельності виробництва та її низький рівень.

Рівень рентабельності виробництва овочів закритого ґрунту поступається рентабельності виробництва багатьох інших культур (табл.3).

Таблиця 3

Рентабельність сільськогосподарського виробництва в сільськогосподарських підприємствах в Україні, %

Вид продукції	2008р.	2009р.	2010р.	2011 р.	2012р.	2013р.
Продукція сільського господарства	13,4	13,8	21,1	27,0	20,5	11,2
Продукція рослинництва	19,6	16,9	26,7	32,3	22,3	11,1
Зернові	16,4	7,3	13,9	26,1	15,2	1,5
Насіння соняшнику	18,4	41,4	64,7	57,0	45,8	28,5
Цукрові буряки	7,1	37,0	16,7	36,5	15,7	2,7
Овочі	11,1	19,1	23,5	9,9	6,8	7,0

Примітки. Наведено за даними [6].

Низька ефективність виробництва овочів закритого ґрунту в сільськогосподарських підприємствах вплинула на скорочення його обсягів. У 2013 р. порівняно з 2009 р. обсяги реалізації овочів закритого ґрунту зменшилися на 10,4% .

В Україні в 2009–2013 рр. Харківська область займала 3-4 місце за обсягами виробництва овочів закритого ґрунту. В 2009 р. площа закритого ґрунту в Харківській області становила 1540,2 тис. м², у тому числі 426 тис.м² – зимові теплиці, 1113,4 тис. м² – весняні, 0,3 тис. м² – парники. Площа теплиць підприємств становила 439,2 тис. м², 426,5 тис. м² – зимові теплиці, 12,4 тис. м² – весняні, 0,3 тис. м² – парники [2, с. 220]. Майже всі зимові теплиці зосереджені в сільськогосподарських підприємствах.

Нами було розглянуто виробництво овочів закритого ґрунту у трьох найбільших спеціалізованих підприємствах Харківської області, сумарна площа теплиць яких становить 300 тис. м², та які у 2013 р. забезпечували виробництво 90% від обсягу реалізації овочів закритого ґрунту сільськогосподарськими підприємствами області. На основі даних статистичної та фінансової звітності розраховано урожайність овочів, повну собівартість, ціни реалізації та рентабельність виробництва овочів (табл.4). Слід відзначити високий рівень врожайності овочів у досліджуваних підприємствах. На цих підприємствах було проведено реконструкцію та модернізацію теплиць, запроваджені нові сучасні технології, зокрема малооб'ємна технологія та крапельне зрошення, вирощуються нові високопродуктивні сорти та гібриди овочів. Але рентабельність виробництва овочів була позитивною протягом періоду лише у підприємстві В (крім 2011р.), виробництво овочів у підприємстві А було протягом п'яти років збитковим, у підприємстві Б – було збитковим у 2009,

2011, 2012 рр. Отже, сучасне виробництво високоякісної продукції, на яку є попит на ринку, на досліджуваних підприємствах було низько ефективним або неефективним. Аналіз показує, що причинами цього стало, по-перше, зростання витрат виробництва. Повна собівартість овочів закритого ґрунту у 2013 р. була вищою від її рівня 2009 р. на 9% у підприємстві А, на 10% у підприємстві Б, на 54 % в підприємстві В. Але, маємо відзначити, що суттєвого збільшення собівартість продукції зазнала у 2011 та 2012 роках, у 2013 р. підприємствами були вжиті заходи щодо їх оптимізації. Особливо значного збільшення зазнала матеріальна складова витрат виробництва. Так, у 2013 р. порівняно з 2009 р. матеріальні затрати у підприємстві А зросли в 1,99 раза, у підприємстві Б збільшилися в 2,18 раза, у підприємстві В – в 1,96 раза. Та у 2012 р. матеріальні затрати у підприємстві Б були більшими від їх рівня 2009 р. у 3,17 раза. Виробництво продукції овочівництва закритого ґрунту є енергомістким та його ефективність значно залежить від цін на енергоносії. У підприємстві Б витрати на нафтопродукти у 2012 р. порівняно з 2010 р. зросли в 6,8 рази, електроенергію – 5,9 рази, паливо – 2,8 рази. Підвищення цін на енергоносії у досліджуваному періоді не компенсувалося підвищенням цін на овочі та призводило до зниження ефективності їх виробництва. Досліджувані овочеві фабрики не одержували державних дотацій.

Таблиця 4

Ефективність виробництва овочів в деяких сільськогосподарських підприємствах Харківської області

Показники	Підприємства	2009р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.
Урожайність, кг/ м ²	А	33,41	21,67	45,83	32,14	29,19
	Б	32,99	31,00	34,00	34,67	31,64
	В	20,04	29,57	33,02	30,90	25,69
Повна собівартість, грн./ кг	А	8,03	12,05	9,82	11,93	8,79
	Б	7,62	7,19	9,41	12,02	8,42
	В	5,93	6,83	8,08	8,48	9,16
Ціна реалізації, грн./ кг	А	6,26	8,73	8,16	8,83	7,86
	Б	6,81	7,20	8,35	8,96	8,42
	В	6,70	7,55	7,82	9,20	10,01
Рентабельність, %	А	-22,04	-27,55	-16,90	-25,98	-10,07
	Б	-10,63	0,14	-11,26	-25,46	0,02
	В	12,98	10,54	-3,22	8,49	9,28

Примітки. Розраховано автором

Рівень цін реалізації продукції овочівництва закритого ґрунту підприємствами – виробниками в Україні був нижчим від ринкових цін на ринках країн ЄС в 2 рази. Але жодне з досліджуваних підприємств не опанувало ринки ЄС, їх продукція реалізовувалася на внутрішньому ринку, або експортувалася до Російської Федерації, умови торгівлі з якою були нестабільними, та їх погіршення внаслідок останніх політичних подій призвело до згорання експорту до цієї країни.

Ще одним з чинників, що суттєво впливають на ефективність виробництва овочів закритого ґрунту в Україні, є відсутність зв'язку між ланками ланцюга «витрати – якість – ціна». Висока якість продукції досліджуваних підприємств, що користується популярністю у споживачів та неодноразово була підтверджена нагородами, отриманими на престижних національних конкурсах, зокрема знаками «ЕКОЛОГІЧНА досконалість» «Кращий продукт року», «За бездоганну якість продукції та послуг», належними чином не була відображена в ціні продукції. Додаткові витрати на виробництво високоякісної продукції не компенсувалися підвищенням цін, що негативно позначилося на рівні ефективності овочівництва закритого ґрунту.

Висновки. Отже, виробництво овочів закритого ґрунту в Україні в 2009–2013 рр. було низько ефективним. Основними чинниками, що зумовили низьку або навіть від'ємну рентабельність виробництва сільськогосподарськими підприємствами цієї продукції протягом останніх п'яти років, стали зростання цін на енергоносії, регіональна обмеженість ринків збуту продукції, відсутність зв'язку між рівнем цін та якістю продукції. Тому першочерговими кроками у підвищенні ефективності виробництва овочів закритого ґрунту у сільськогосподарських підприємствах мають стати: пошук альтернативних джерел енергозабезпечення, опанування ринків країн ЄС, утвердження систем управління якістю продукції та становлення маркетингу якості продукції. Тим більше, що динаміка цін наприкінці 2014 р. на продукцію овочівництва закритого ґрунту є сприятливою для виробників.

Список використаних джерел

1. Бєседін М.О. Стан та шляхи розвитку ефективного овочівництва в Харківській області / М.О. Бєседін, В.О. Муковоз // Вісник ХНАУ. Сер. «Економічні науки». – 2010. - №8. – С. 14-20.
2. Економічна ефективність виробництва овочів : моногр. / О.В. Ульянченко, В.Є. Роганіна, В.П. Рудь та інш. – Х., 2011. – 288с.
3. Онегіна В.М. Державне регулювання цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників / В.М. Онегіна. – К., 2007. - 590 с.
4. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – К., 2014. – 84 с.
5. Приліпка О.В. Інноваційний розвиток ефективного функціонування підприємств закритого ґрунту: теорія, методологія, практика / О.В. Приліпка ; Національний аграрний університет. – К. : Майстер-Принт, 2008. - 334 с.
6. Сільське господарство України: стат. щорічник за 2013 рік / Державна служба статистики України. – К., 2014. – 399 с.
7. Яровий Г.І. Шляхи розвитку овочівництва в Україні / Г.І. Яровий, Т.К. Горова, В.О. Плужніков // Організаційно-економічні трансформації в аграрному виробництві: матеріали регіон. зборів Північно-східного відділення Всеук. Конгресу вчених економістів-аграрників. – Харків: ХНТУСГ. – 2010. – С. 73-80.